

UDK 821.163.4(497.6).09(049.3)

Primljeno: 26. 03. 2026.

Stručni rad
Professional paper

Ali Hasanović

BOSANSKA FRANJEVAČKA KNJIŽEVNOST KAO PROSTOR SUSRETA I NAPETOSTI

**(Ena Begović-Sokolija, *Fratri o drugima*,
Dobra knjiga, Sarajevo, 2023)**

Bosanski franjevci, od svoga dolaska 1291. godine pa sve do danas, zauzimali su posebno mjesto u kulturnoj historiji Bosne i Hercegovine. Njihov uspjeh, ne samo u dugotrajnom prisustvu u multikonfesionalnom društvu i trubulentnim historijskim vremenima, nego i u kulturno-identitetskoj artikulaciji bosanskohercegovačkog prostora kao mjesta susreta, ali i napetosti, svakako je povezan s prirodom učenja svetog Franje Asiškog, osnivača ovoga reda. Kao nijedan drugi katolički red, franjevci njeguju kulturu dijaloga i poštovanje drugoga, što ih je i u Bosni i Hercegovini učinilo punovažnim konstituensima bosanskohercegovačkog multikulturnog ansambla. U bosanskohercegovačkom društvu, naviklom na stalne netrpeljivosti i etno-nacionalne tenzije, često obilježene zloupotrebom religije, franjevci Bosne Srebrene faktor su balansa i etički korektiv rezistentan na političke kupoprodaje i instrumentalizacije. Stoga se kao akademski relevantna istraživačka tema pitanje identiteta bosanskih franjevaca ukazuje ne samo u kontemporarnom presjeku, već i kroz cijelu njihovu povijest, koja nam pokazuje na koji način su se takav društveni status i identitet oblikovali.

U tom smislu, od temeljne važnosti je monografija *Franjevci o drugima* Ene Begović-Sokolija u kojoj autorica studiozno pokazuje da bosanski franjevački identitet nije oblikovan u izolaciji, već, upravo, kroz dijalog i odnose prema drugima. Tekstovi franjevačkih pisaca u Bosni i Hercegovini do sada su uglavnom razmatrani

sa teološkog, historijskog i lingvističkog aspekta, vrlo rijetko s književnoteorijskim i književnohistorijskim fokusom, što daje poseban značaj njenom istraživanju. Studija obuhvata gotovo cjelokupan korpus tekstova bogate franjevačke tradicije od 16. do početka 20. stoljeća. U tom dugom periodu ova je književnost egzistirala i razvijala se u različitim kontekstima, od inicijalne protureformacijske misije pa sve do apsorpcije uticaja ilirskog pokreta i prosvjetiteljstva:

„Stjecajem okolnosti, osim svojom primarnom zadaćom (pastoralnom djelatnošću) bosanski franjevci bavili su se i drugim područjima kulturnoga rada: školstvom, poviješću, zemljopisom, medicinom, likovnom umjetnošću, glazbom, a smatraju se i začetnicima književnosti, historiografije i jezikoslovlja među katoličkim stanovništvom u Bosni i Hercegovini. Njihova politička aktivnost naročito dolazi do izražaja u stoljećima osmanske vladavine Bosnom, jer su bosanski franjevci bili jedini politički predstavnici pred vlastima, autoriteti i organizatori društvenog života katolika, a Lovrenović tvrdi i borci ”za ostvarenje modernih plitčkih ideja”.“ (str. 41)

Preuzimajući sve ove različite i kompleksne uloge, franjevci su bili u stalnim repozicioniranjima čija je dinamika uslovljavala različite sudove i transformacije predstava o drugima. O tome nam svjedoče gotovo svi žanrovi u kojima su ispisivali vlastito trajanje i djelovanje, kako oni neknjiževni, poput propovijedi i besjeda, tako i oni rubni, kao što su ljetopisi, putopisi, memoari, pisma... Begović-Sokolijin imagološki pristup proučavanju franjevačkih tekstova, ujedno i glavni metodološki okvir ove studije, vodi otkrivanju ne samo njihovih predstava o drugima, već ukazuje i na proces izgradnje identiteta bosanskih katolika, ali, posredno, i identiteta drugih etno-religijskih zajednica.

Iako se interes za književne predodžbe o drugima može pratiti od samih početaka evropske književnosti, kao formirana teorija u okviru književne komparatistike imagologija se pojavila sredinom 20. stoljeća, ponajprije među francuskim teoretičarima, kao što su Marius-Francois Guyard i Jean-Marie Carre. Imagologija, prema njihovoj konceptualizaciji, istražuje kolektivne slike, predodžbe i stereotipe o drugima, koje su uvijek proizvod historijskih, kulturnih i političkih okolnosti, a ne uvijek objektivnog i vjerodostojnog opisa. Ali, ona i nema ambiciju, niti zadatak da ustanovljava šta je istinito, a šta ne, niti da pokušava „ispraviti“ sliku o drugome, već analizira proces nastajanja tih diskurzivnih obrazaca i njihovu funkciju u izgradnji kolektivnih identiteta.

U poglavlju „Slika Drugog u književnom stvaralaštvu franjevaca Bosne Srebrne do početka 20. stoljeća“ autorica eksplicira svoju analitičku platformu. Veoma

precizno ustanovljava na koji su način unutar teksta franjevački autori vrednovali drugoga, predstavljajući u analiziranoj građi dominantne predodžbe o Osmanlijama (Turcima), Austrijancima, pravoslavcima, Jevrejima, kao i predodžbe o samima sebi. U dostupnoj se građi nerijetko uočava i negativan stav prema drugome, najčešće kao podvođenje opisa pod sasvim određene tipove: nasilnik, nevjernik, krivovjernik, fanatik, osvajač, barbarin. Franjevačka aksiologija ne oskudijeva ni pozitivnim predodžbama, kao npr. dobar sudac – pojedine turske kadije, koji donesu presudu u korist franjevaca, Ilirac – poneki pravoslavci koji dijele zajedničke ideje sa franjevcima ili osloboditelj – Austrijanac kome sa nadaju kao nekom ko će skinuti jaram turske okupacije. Međutim, ono što autorica uočava, analizirajući dostupnu građu, jesu kontinuirane izmjene ili potpune transformacije predodžbi, zavisno od historijskih okolnosti, društvenih promjena, ideološkog ili političkog konteksta, što nam pokazuje kako slika o drugome nikada nije strogo fiksirana.

Monografija je pregledno struktuirana po tematski razgraničenim poglavljima, obuhvatajući pored metodoloških, te povijesnih i kulturalnih okvira, hronološki poredak franjevačkih autora od Matije Divkovića (1563-1631.) do Grge Martića (1822-1905.).

Poglavlje „Geneza narativa o Drugom i Drugaćijem” sa razlogom je posvećeno upravo Matiji Divkoviću, navlastito njegovoj prvoj štampanoj knjizi na narodnom jeziku *Nauk krstjanski za narod slovinski*, ali i ostalim njegovim djelima. S obzirom na to da je on prvi uticajan franjevački autor u Bosni i Hercegovini, Divkovićeva predstava o drugome u samim je temeljima konstitucije imagološke svijesti bosanskoga katolika, ali i ukupne identitetske samosvijesti. Posebno ako se ima u vidu da je Divkovićovo popularno štivo, pisano u narodnom duhu pojednostavljenim stilom, uticalo na svijest njegovih čitalaca, ali i posredno na svijest katoličkog puka koji nije dolazio u neposredan kontakt s tekstovima, već kroz propovijedi ili verbalnom disperzijom od strane onih čiji je identitet već oblikovan pod uticajem Divkovića.

„Premda bismo očekivali da predodžbe o Turcima u Divkovićevom opusu uvijek nose subverzivan potencijal, očekivanje može biti iznevjereno, primjerice kada se oni pojavljuju kao odraz kulturnog međuprožimanja u svakodnevnom životu, ali i uvažavanja kad Divković navodi da čak i Turčin može krstiti ako je neko u smrtnoj opasnosti, a što je potvrda o promjenjivosti stereotipa, klišeja o neprijatelju u ovisnosti o kontekstu.“ (str. 71)

Kada je u pitanju percepcija drugoga, prikladan značaj Begović-Sokolija pridaje historiografiji. Iako su samostanski ljetopisi žanrovski najbliži historiografiji, nji-

hov je stil izrazito narativan i književno potentan. K tome, ova je građa imagološki prilično bogat i analitički zahvalan materijal, imajući u vidu da se upravo u pripovijednim dionicama otkrivaju pogledi i stavovi. Filip Lastrić, Nikola Lašvanin, Bono Benić, Marijan Bogdanović i drugi nisu na suhoparan način sačinjavali popis događaja, već su nedvosmisleno iskazivali svjetonazor svoje zajednice, kao brižni nosioci i čuvari kulture pamćenja. Položaj katoličkog stanovništva pod Osmanskim Carstvom, a na granici Habsburške Monarhije, bio je složen. S jedne strane primjetan je strah od islama i Turaka, a s druge strane simpatija prema kršćanskom Zapadu, uz istovremenu pomirenost sa životom onakvim kakav jeste, što je uključivalo prihvatanje suživota, štaviše i određenih identitetskih elemenata svojstvenih drugima – tuđe nošnje i običaja, a sve se to da iščitati u tekstovima franjevačkih ljetopisaca.

Nešto kasnije, među bosanskim franjevcima pristašama Ilirskoga pokreta (Ivan Franjo Jukić, Antun Knežević i Grgo Martić) heteropredodžbe se značajno transformiraju. S obzirom na to da su hrvatski Ilirci potpuno zaokupljeni društvenim, prosvjetiteljskim i političkim promjenama, i za samog Ivana Franu Jukića postaju bitnije su političke i klasne razlike, nego one nacionalne i vjerske, što je van svake sumnje rani refleks moderne društvene svijesti. On kao franjevac nije više samo na braniku kolektivnog pamćenja zajednice kojoj pripada, već je i svojevrсни buntovnik protiv autostereotipa i predodžbi o Svome. Jukić Bosnu razumije kao prostor jednog naroda i jednog jezika. Pun gorčine zbog vjerske netrpeljivosti i nerazumijevanja on ističe kako na ovim prostorima brat mrzi brata samo zbog vjere. Jukićev kosmopolitizam i ekumenizam prisutni su u gotovo svim njegovim tekstovima, ali i u njegovoj folklorno-sakupljačkoj djelatnosti: „Jukićeve pjesme potiču od hrvatskih i muslimanskih pjevača, od hrvatskih i srpskih zapisivača. U njima se osjeća duh snošljivosti, priznanje vrlina bez obzira koga krasile, pogotovo ako je junaštvo u pitanju, držanje zadane vjere“ (str. 158). Kod Jukića kao utemeljitelja svjetovne književnosti među bosanskim franjevcima, čak i kada nailazimo na naslijeđeno negativno predstavljenje Turaka kao barbara ili zaostalih, to nije više u odnosu naspram kršćanske vjere, već isključivo u odnosu na prosvjetiteljske ideje Zapada.

Na osnovu veoma opsežne i temeljito istražene građe studija *Fratri o drugima* Ene Begović-Sokolija vrijedan je doprinos proučavanju franjevačke književnosti i njihove kulturne tradicije u Bosni i Hercegovini. Imagološki okvir ove studije i detaljna analiza tekstova potvrđuju nam da se u franjevačkoj književnosti ne odražava samo pozitivna ili negativna slika drugoga, već su posrijedi složeni procesi oblikovanja kolektivnih identiteta. Oni jesu izgrađivani, uglavnom, na vjerskim i etničkim osnovama, ali nisu stabilni i neupitni, već se u skladu s političkim,

društvenim i ideološkim okolnostima mijenjaju i rekonfiguriraju. Begović-Sokoli-ja ih upravo i sagledava kao polivalentne, dinamične i ideološki uvjetovane, što predstavlja ključnu vrijednost ove studije. Čak i onda kad društveno-politički kontekst možda zahtijeva jednostran ili subverzivan stav, bosanski franjevci pokazuju svoju otvorenost i upućenost na druge, sa kojima grade zajednički život. Ovakvo nepristrasno naučno-istraživačko sagledavanje složenih i osjetljivih pitanja kolektivnih identiteta, kakvo autorica razvija u ovom radu, ne samo da je prijeko potrebno našoj naučnoj zajednici, već i otvara prostor za nova čitanja franjevačke tradicije, ali i tradicija drugih bosanskohercegovačkih naroda.

Adresa autora

Author's address

Ali Hasanović

Behrambegova medresa, Tuzla

ali.hasanovic@yahoo.com

